

rijski totalitet a na koja Leonhard pruža promišljene i kritičke odgovore. Upravo stoga, on ne samo što je prevazišao tradicionalnu evrocentričnost (koja i danas odlikuje značajan deo istoriografije o Prvom svetskom ratu), već je svojim sveobuhvatnim pristupom i izrazitom metodološkom refleksivnošću uspeo da se umnogome približi davno zacrtanom idealu „totalne istorije“. Konačno, imajući u vidu ocenu da Leonhardovom „analizom započinje nova epoha u istoriji svetskog rata“ (Hans-Ulrich Wehler), smatramo da je reč o, nesumnjivo, najuspešnijoj „velikoj pripovesti“ o Prvom svetskom ratu ne samo u nemačkoj već i u čitavoj svetskoj historiografiji.

Michael Antolović

Agnes Tóth (ur.), DOKUMENTOK A MAGZARORSZÁGI NÉMETEK TÖRTÉNETÉHEZ 1944–1953/QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHEN IN UNGARN 1944–1953, s. l., Argumentum, 2018, 1424.

Drugi svetski rat je sudbinski uticao na mnoge narode i etničke grupe. Mađarska je bila izuzetna po tome što je tokom ovog rata i odmah posle njega u velikoj meri izgubila dve jedine nacionalne manjine koje su u većem broju živеле u zemlji posle 1918. godine: Jevreje tokom holokausta u samom ratu, a Podunavske Švabe u prvim godinama posle rata. I dok se za nestanak prvih mogla (bar delimično) prebaciti krivica na naciste, za nestanak većeg dela drugih krivicu je snosila sama mađarska država. Zbog toga je taj trnovit problem jedna od stalnih tema mađarske istoriografije. Njome su se istraživači bavili još u doba socijalizma – dakako u skladu sa tada važećom ideologijom, slobodom istraživanja i državnim potrebama. Mnoga neugodna pitanja, kako za same mađarske Nemce, tako i za samu mađarsku državu, otvorena su već tada. Promena društvenog sistema i ideološke paradigme omogućila je da se krene dalje u ispitivanju tog neslavnog poglavlja nacionalne istorije. Posle niza značajnih radova pojavio se i obiman zbornik dokumenata pod uredništvom Agneš Tot, jedne od marljivijih postkomunističkih istraživačica sudbine Nemaca i drugih nacionalnih manjina u Mađarskoj.

Zbirka pokriva najtraumatičnije razdoblje u istoriji Podunavskih Švaba u Mađarskoj. Kao i u drugim istočnoevropskim zemljama u kojima

su do Drugog svetskog rata živеле nemačke nacionalne manjine, bilo je to vreme osvete za (sa)učestvovanje u ratnom naporu Hitlerovog rajha, etničkog čišćenja i istovremenog uspostavljanja socijalističkog režima. Kao i u svakoj od tih zemalja, ti procesi su imali svoje specifičnosti u Mađarskoj, a ova zbirka dokumenata na plastičan način pokazuje mnogo toga od onoga o čemu su već pisali mađarski i drugi istoričari.

Sudbina Nemaca u Mađarskoj nije bila pravolinijski zacrtana od novih vlastodržaca, kako je to bio slučaj u Jugoslaviji. Delimično zbog heterogenosti novih vlasti koje nisu odmah postale komunističke, a delimično i zbog drugačije etničke strukture zemlje, njenog različitog svrstavanja tokom rata, a svakako i usled nehomogenosti same nemačke manjine. Pored toga, sudbina Nemaca u Mađarskoj je dovedena u vezu sa proterivanjem i preseljavanjem Mađara iz susednih zemalja, posebno iz Čehoslovačke. Sve to je uticalo da proces proterivanja Nemaca iz Mađarske bude znatno komplikovaniji i protivrečniji nego u drugim zemljama, a posebno Jugoslaviji gde je vladajuća Komunistička partija nesmetano sprovodila svoju politiku.

Specifičnost nemačke manjine u Mađarskoj bila je u tome što je kod velikog dela folksdojčera postojala istinska vernost državi. Ona je stvorena tokom više vekova života u istorijskoj Ugarskoj, a često je prelazila i u etničku asimilaciju. Tako u mnogim dokumentima iz ove zbirke vidimo da su proterivanje ili interniranje Nemaca, konfiskaciju njihove imovine i druge represivne mere sprovodili ljudi sa nemačkim prezimenima. Lojalnost velikog dela mađarskih Švaba se ogledala i u manjem procentu onih koji su dobrovoljno otišli u Waffen-SS, odnosno u relativno jakom Pokretu lojalnosti koji su mađarske vlasti organizovale među mađarofilskim Nemcima. Ta podela je ostavila duboke tragove u nemačkim selima tokom rata, a nastavila je da igra ulogu i posle njega, što se takođe dobro vidi iz dokumenata u zbirci.

Oni takođe odslkavaju i jednu drugu pojavu koja se (zbog veće jedinstvenosti postupka) u manjoj meri opažala u Jugoslaviji. Dok je u Jugoslaviji bilo predviđeno da se represiji podvrgnu skoro svi Nemci, uz samo pojedine izuzetke, u Mađarskoj je bilo predviđeno da se odgovornost za kolaboraciju sa nacistima gradi, odnosno da se lojalne, promađarske Švabe odvoje od onih koji su ispoljili profašističko

držanje. Iz dokumenata se vidi da su često ovi drugi uspevali da se prebace na dobru stranu, dok su oni iz prve grupe često završavali u logorima za internirce i transportima deportiraca u Sovjetski Savez (krajem 1944. i početkom 1945) i za Nemačku (od početka 1946). Za razliku od Jugoslavije, ovde su u igri bile i političke stranke koje su se borile za uticaj u biračkom telu i koje su koristile uticaj na lokalnom nivou da pridobiju deo Nemaca, retuširajući mnogima usput biografije ili okrivljujući nevine. I same mađarske vlasti su bile politički heterogene, što je dovodilo do različitog postupanja i do toga da pristalice Pokreta lojalnosti izgube imovinu i/ili završe u transportima za Nemačku, a da nekadašnji volksbundovci (članovi pronacističke manjinske organizacije Volksbund) ostanu kod svojih kuća. Ova zbirka nudi mnoštvo primera koji ilustruju kako se politika zacrtana u vrhu vlasti nedosledno sprovođila.

Ona takođe nudi i dosta dokumenata koji potiču od državnih organa – od centralne vlade, preko županijskih i sreskih vlasti, pa do izveštaja pojedinih poverenika. Iz njih se vidi da ni same vlasti, zbog navedenih razloga, nisu imale potpuno doslednu politiku prema Nemcima. Na nju su uz to uticali lokalni odnosi, kao i dolazak mađarskih prognanika, izbeglica i preseljenika iz Slovačke, Rumunije i Jugoslavije. I o njima dokumenti u zbirci imaju ponešto da kažu, a uglavnom ih predstavljaju kao ne baš mnogo marljive i skoro uvek kao unosioce dodatnog konfliktnog potencijala u ratnim i poratnim događajima već rascepljene seoske zajednice.

U kontekstu „iseljavanja“ folksdojčera i doseljavanja Mađara iz Slovačke, Sekelja i Čangoa, dosta dokumenata govori o razvlačenju nemačke imovine – što je fenomen poznat i iz jugoslovenske istorije. Iako u zbirci nema dokumenata koji bi govorili o sistematskom naseljavanju novog stanovništva, slikovito su prikazane razne situacije u kojima je švapska imovina pljačkana, razvlačena, ali i uništavana od samih Nemaca pre odlaska.

Jedan broj dokumenata se tiče odnosa sa saveznicima koji su odlukama Potsdamske konferencije omogućili (ali ne i naložili!) proterivanje (tzv. „uredno i humano preseljenje“) Nemaca iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske. Deo se odnosi na sam proces proterivanja – organizaciju vozova, količine ličnih stvari koje su izgnanici mogli da ponesu itd. Drugi deo se odnosi na povratnike koji su, baš zbog mnogo

fluidnije situacije tokom rata i nakon njega nego što je to bilo u Jugoslaviji, bili i mnogo brojniji.

Deo dokumenata se u tom kontekstu tiče postepenog vraćanja građanskih prava povratnicima i Nemcima koji su ostali u Mađarskoj. Da bi se bolje pratilo ono što je često na vrlo fragmentaran način izneto u 387 reprodukovanih dokumenata Agneš Tot je, kako je to običaj u zbirkama izvora, napisala uvod o tehničkoj strani zbirke i uvodnu studiju o događajima i procesima koje dokumenti u zbirci ilustruju. U uvodu je dat vrlo dobar pregled historiografije o mađarskim Nemcima tokom međuratnog, ratnog i poratnog razdoblja, a u uvodnoj studiji glavni problemi koje smo ovde dotakli.

Ova zbirka dokumenata sadrži sve što dobro uređene publikacije ove vrste treba da sadrže, pa i više od toga. Svaki dokument ima naziv i glavne podatke – od vremena i mesta nastanka, do signature i formalnih podataka o broju strana, načinu pisanja (mašinom ili rukom) itd., kao i kratak sadržaj. Činjenica da su uvod, uvodna studija i svi podaci o dokumentima dati dvojezično, na mađarskom i nemačkom, u velikoj meri podiže vrednost zbirke. Zahvaljujući nemačkim sažecima i uvodu, sadržaj knjige je delimično dostupan i čitaocima koji ne znaju mađarski – na kome je ogromna većina dokumenata. Jasno je da su dokumenti propraćeni nizom objašnjenja u fusnotama, a o autorkinom trudu govori i spisak literature i objavljenih izvora korišćenih za izradu objašnjenja. Kao i svaka ovakva profesionalno pripremljena zbirka, i ova ima spisak skraćenica, imenski i geografski registar, spisak arhiva iz kojih potiču objavljeni dokumenti (od centralnih do lokalnih i crkvenih), kao i spisak samih dokumenata.

Ovako uređena tematska zbirka dokumenata predstavlja dalji doprinos mađarskom rvanju sa jednom krajnje neprijatnom temom novije nacionalne istorije. Iako zbirka (zbog njihovog nepostojanja?) ne sadrži dokumenta o najtežim zločinima prema folksdojčerima (kojih je u ostalom bilo neuporedivo manje nego u drugim zemljama), oni koji su objavljeni dovoljno jasno pokazuju svu težinu situacije u kojoj su se, često i bez svoje krivice, ili čak uprkos sopstvenom delanju, našli pripadnici nemačke manjine u Mađarskoj posle Drugog svetskog rata. Ona je i verno ogledalo svih protivrečnosti događaja i procesa koji su zahvatili tu zemlju od kraja Drugog svetskog rata do početka pede-

setih godina: okupacija od strane Crvene armije, novi međunarodni položaj, heterogenost vlasti u kojoj se više stranaka borilo za prevlast, deportacija dela nemačkog, ali i mađarskog i čak jevrejskog stanovništva (bez obzira na političko ubeđenje ili stranačku pripadnost) na prinudni rad u Sovjetski Savez, pripreme za iseljavanje Nemaca, sudbina raznih pripadnika manjine i njihove imovine, pokušaji intervencija za pojedince ili grupe koji su neopravdano zahvaćeni merama deportacije, stavovi organa vlasti na različitim nivoima i primeri nefunkcionisanja vlasti, pljačke, zloupotrebe, sukobi sa novodošlim Mađarima itd., sve do prvih koraka u vraćanju građanskih prava pripadnicima nemačke manjine. Možemo samo požaliti što za Jugoslaviju ne postoji slična zbirka koja bi osvetlila ove ili slične događaje i procese na našim prostorima – utoliko pre što su oni (zbog mađarske okupacije u ratu, naseljavanja pa izгона mađarskih kolonista, prebegavanja jugoslovenskih Nemaca u Mađarsku, aktivnosti jugoslovenskih partizana u južnoj Mađarskoj itd.) delimično bili povezani sa događajima u Mađarskoj.

Zoran Janjetović

Nikola Mijatov, MILOVAN ĐILAS I EVROPSKI SOCIJALISTI (1950–1958), Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2019, 201.

Knjiga Nikole Mijatova *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950–1958)* bavi se vrlo interesantnim periodom u istoriji Jugoslavije i procesu izgradnje njene spoljopolitičke pozicije, definisanja *posebnosti* njene socijalističke ideologije i odnosa sa „istočnim“ i „zapadnim“ socijalizmom. Povezujući sfere ideologije, geopolitike, ekonomije, društva i kulture, ovo istraživanje čini napor da postavi u širi istorijski kontekst odnose Jugoslavije i socijalističkih partija Evrope. Takođe, studija se bavi pitanjem šireg, globalnog uticaja „slučaja Đilas“, spoljopolitičke aktivnosti i karijere Milovana Đilasa, ali i promena u ideologiji, spoljnoj politici i unutrašnjim strukturama same Jugoslavije koje su definisale ove procese. Te procese posmatramo kroz prizmu Đilasovih diplomatskih aktivnosti i odnosa Jugoslavije sa onim što je polako postajala sfera *evropskog socijalizma*.

Pitanje odnosa Jugoslavije i evropskih socijalističkih partija od ključne je važnosti za razumevanje geopolitičkog položaja Jugoslavije

u novom, bipolarnom svetu Hladnog rata, kao i za razumevanje mnogih novih političkih, socijalnih i kulturoloških fenomena koji su nastali nakon raskida Jugoslavije sa SSSR-om 1948. godine. Tokom proučavanja istorijskih i društvenih procesa pokrenutih ovom „velikom šizmom“ globalnog komunizma potrebno je obratiti naročitu pažnju na one koji su tokom decenija svoje evolucije uticali na kreiranje novog jugoslovenskog identiteta, jugoslovenske socijalističke ideologije, društvenih i političkih struktura *samoupravnog* socijalizma, jedinstvene kulturološke fenomene itd. Međutim, ne sme se izgubiti iz vida povratan uticaj *jugoslovenske krize*, i nakon toga *jugoslovenskog fenomena*, kako na sferu uticaja centra „globalnog socijalizma“ u Moskvi, tako i na sferu „evropske periferije“, to jest na širok i heterogen spektar mladih evropskih socijalističkih partija koje su upravo tada počinjale svoju dugu evoluciju ka onome što će kasnije postati poznato kao *evrokomunizam*.

Autor uzima za vremenski okvir istraživanja upravo ključne godine 1950–1958, doba u kome su stvorene društveno-ekonomske i idejno-kulturološke strukturalne osnove budućeg „trećeg puta“ socijalizma, „nove levice“ u Evropi i demokratskog socijalizma. U isto vreme pokrenuti su društveni i istorijski procesi dugog trajanja, koji će doživeti svoje vidljive političke manifestacije tokom velike društvene i kulturne revolucije na Zapadu šezdesetih godina.

Zapadna Evropa ranih pedesetih godina počinje da se oporavlja od razaranja izazvanih ratom i ekonomske stagnacije izazvane krizom 1929. godine i „velikom depresijom“ tridesetih godina. Politika „države blagostanja“ na Zapadu, čije je opšte prihvatanje presudno uslovio strah od evropskog „proleća komunizma“ 1946. godine, upravo tada počinje da daje prve vidljive rezultate kroz prvi posleratni ekonomski rast koji će pred kraj decenije prerasti u tzv. „zlatno doba pedesetih“. Velike promene u društvenim strukturama Zapadne Evrope nužno su izazvale i velike promene u razvoju kulture i ideja. „Klasična“ socijalistička teorija predratnog perioda sve više nije uspevala da dovoljno brzo ponudi nove odgovore na rastući broj novih pitanja koja je nametala izmenjena geopolitička situacija, kao i izmenjena društveno-ekonomska i obrazovna struktura stanovništva. Na isti način na koji se „ideološka dogma centra“ počela udaljavati od „novih